

Arkivnyt

November 2022

2022:3

Indhold

- Agnes Andersens dagbog fra Torrup-gård september-oktober 1944. 2
- Kan du huske polio-sukkeret? Sådan ramte den store epidemi Esbjerg i 1952 12
- 120 kyllingemødre om dagen. Tidlig industri i Sædding 20

Et stykke lokal industrihistorie – en kyllingemoder fra Esbjerg Kyllingemoderfabrik. Den lå på Fyrvej i Sædding. Læs Poul Vind Teilmanns artikel om et stykke forsvunden industrihistorie. EBA 49799-042

ArkivNyt

udgives af Esbjerg Byhistoriske Arkiv som digitalt nyhedsbrev og udkommer minimum fire gange årligt.

Redaktion

Peter Bak
Aja Høy-Nielsen
Flemming Køhler
Peter Hundebøll
Jørgen Dieckmann
Rasmussen (ansv.)
Anette Rydahl

Citater med kildeangivelse er tilladt.

Redaktionens
adresse:
byhistoriskarkiv@
esbjerg.dk

Agnes Andersens dagbog fra Torrupgård september- oktober 1944

Af Peter Bak

Da gårdejer Jeppe Andersen fra Allerup ved Sneum blev fængslet i februar 1944 for at have hjulpet nogle sårede modstandsfolk, begyndte hans hustru Agnes at føre en dagbog. Den er et enestående dokument til belysning af hverdagslivet under besættelsen.

Den følgende tekst er et lille uddrag af denne dagbog. De første uddrag blev bragt i Arkivnyt nr. 1, 2 og 3 2021 og nr. 1 og 2, 2022. Her kan man i mange tilfælde finde frem til, hvem der gemmer sig bag de mange navne.

Familien Andersen er beskrevet i Arkivnyt nr. 1, 2021. Familien havde forbindelse til familien Halsteen, som omtales i forbindelse med arrestationen af det danske politi den 19. september 1944. Jørgen Halsteen, søn af politifuldmægtig Karl Halsteen, var jævnlig gæst hos familien Andersen, hvor sønnen Niels var Jørgens skolekammerat på Esbjerg Statsskole. Jørgen Halsteens erindringer blev bragt i Arkivnyt maj 2018.

Jeppe Andersen kom hjem den 1. oktober 1944. Agnes beskriver hjemkomsten, men herefter har hun ikke skrevet mere i dagbogen.

Tiden efter arrestationen havde tydeligvis været slidssom, både m.h.t. arbejdet med gården, som hun jo slet ikke var vant til at have ansvaret for, og den mentale belastning med frygt, savn og usikkerhed. Der er mange følelsesudbrud undervejs i dagbogen, som i høj grad har fungeret som en ventil for et emotionelt overtryk samtidig med, at den beskriver den livsform, som knytter sig til datidens landbrug.

September 1944

Fredag d. 1.

Uh sikken en nat. – Det har tordnet, regnet og stormet – næsten hele natten – det begyndte ved 11-tiden. Det gav ikke meget søvn. Rasmus har skilt grisesøerne ad, ligeså grisene. Inge og Rasmus har hentet kalvene hjem. Johanne pløjer, Rasmus begyndte forleden her ude til vester. Rasmus pløjer. Jeg har siddet og syslet med Jappes breve og skrevet dem af. Blæst og byger. Åh, hvor jeg synes, det hele ser håbløst ud, hvornår tør man håbe på du kommer fri –

Jeppe? Hvad er dog grunden til, at netop du skal sidde så længe. Jeg tror, jeg kunne fylde hele bogen med mine tanker og længsler og mine umotiverede udbrud. Men gøre noget virkeligt forsøg på at finde ud af, til hvem man kan henvende sig, nej det duer jeg ikke til.

Lørdag d. 2.

29 uger – godt jeg ikke vidste det – hin aften – og nu ... Jeg har været i Esbjerg i dag til frokost hos fru Halsteen, der var tre damer mere. Hvor de kunne snakke, man føler sig vel nok lille og ubetydelig. Jeg forstår ikke, dette ikke er til at slå til bunds i.

Når man hører, hvad andre foretager sig for deres mænd, føler man ret sin uduelighed, og alt det de kan skrive og sende o.s.v. ja, der er dog vist også en del sandhed i dette – frækhed belønnes – men altså, jeg kan ikke. Det er underligt – bange for dem, for min egen skyld – nej – men dette at påtvinge sig ... Rasmus og pigerne i engen begyndte at høste det sidste stykke havre, blev ikke færdig, det begyndte at regne. Da jeg kom hjem fra Esbjerg, lå der en besøgstilladelse til mig, til besøg d. 9. september. Det var vel nok en glædelig overraskelse – efter i fem måneder ikke at ha' set dig. Så må jeg overvinde min ulyst til at rejse, jeg gør det med glæde – ak.

Søndag d. 3.

Jenses kom til frokost. Fru Lund kom til middag kl. 6 fra København. Det var dejligt at se hende igen. Anna kom fra Ribe, hun og fru Lund blev om natten. Det regnede det meste af dagen, Rasmus havde fri.

Mandag d. 4.

Jeg skrev til Lis og sendte pakke, skrev til Daells Varehus og til Birgit. Fru Lund og jeg

tog ud at plukke hyben sammen med Laura, det begyndte at regne. Vi tog med til Jenses og blev der om natten, da vejret var meget slemt. Rasmus pløjede og pigerne syede. Jeg har fået tre pakker cigaretter af Nielsen på hotellet til Jeppe og en del af Nielsen fra Brugsen tilligemed noget slik. Desuden nogle pakker af Jenses.

Tirsdag d. 5.

Fru Lund og jeg kom hjem fra Tjæreborg, syltede hyben og syede. Rasmus i Engen at høste det sidste korn. Jeg var ude i Engen efter kørerne, det er en dejlig tur derud, men – det regner stadig, slemme byger. Pakke med snavset tøj fra Jeppe, indlagt et par ord, beder om jeg vil tage børnene med.

Onsdag d. 6.

Rasmus pløjer. Johanne syer. Fru Lund i Esbjerg. Lrs. Thuesen ringede, ikke særlig gode nyheder, ak, det er så nedslående. Thuesen sendte slik, hvor er det rørende. Martin Nielsen sa' til Niels, han havde nog-

Landsretssagfører Alfred Thuesen var med i modstandsarbejdet på flere måder og var ikke ukendt med at hjælpe modstandsfolk i dække på Torrupgård. Agnes Jensen fik også en hjælpende hånd, når der var behov for juridisk bistand.
Foto: Paul Bølling. EBA 13059-008

le æbler til Far, bad os hilse Jeppe. Mange, mange har bedt os hilse.

Jeg forberedte lidt til min rejse. Fru Lund kom fra Esbjerg. Kl. 9½ kom Karl og Arnold ind. De var i godt humør, rigtig morsomme, de blev til over 1, vi sludrede rigtigt, de havde været i Esbjerg. Nu har Rasmus fældet det hele syd og vest for gården – ikke græsmarken. Det har blæst meget stærkt i dag, kun enkelte byger. En pakke med tobak og bolsjer til Jeppe fra Anna. Kort fra Grethe og lovning på en pakke til onkel Jeppe.

Læge Jacobsen kom ind for at høre, hvordan vi havde det, hvor jeg synes, det er smukt af dem, som de bliver ved at tænke på os.

Torsdag d. 7.

Johanne og jeg gik ud med kørerne. Vi skokkede den del af havren, der var først høstet, det var begyndt at gro. Vi blev ikke færdig, det begyndte at regne. Nu har det regnet hele dagen og det regner endnu. Rasmus pløjede på Hans Lajs Mark i formiddag. Stationsforstander Nielsen og frue og M er rejst i dag [nok gået under jorden N.A.] åbne døre, Hans borte [Hans Silas Nielsen – stationsforstanderens søn, blev henrettet i Ryvangen den 10. marts 1945].

Jeg har været hos Skouboe og fået rejsepenge. Betalt Brugsen, Brev fra Lis. Undertøj fra Daells Varehus.

Fredag d. 8.

Ordne forskelligt. Byger og blæst. Fru Lund her. Jeg samlede sammen, hvad vi skulle ha' med til Jeppe. Inge og jeg rejste med 12.46 fra Tjæreborg. Vi havde ophold to timer i Tønder, hvor vi drak kaffe. Det styrtregnede. Vi tog ud til Jejsing, hvor Hans P. [provst Hans Petersen – gift med Agnes's niece Birgit] var på stationen efter os. Vi havde det så hyggeligt hos Birgit om aftenen.

Lørdag d. 9.

Vi måtte op kl. 5, da vi skulle med tog kl. 6.14 fra Jejsing. Birgit fulgte os til toget og ga' os nogle cerutter til Jeppe. Vi kom med

Frøslevlejren i september 1944. Et hold fanger er sat til at udføre vejarbejde i lejrområdet. EBA 106088-070

toget fra Tinglev og nåede Padborg kl. godt 7. Spurgte efter Morten [søn af gammel nabo N.A.]. Han kom 8½. Jeg bad ham hjælpe os til rette, hvad han gerne gjorde. Han ringede efter bil, det var gennem Røde Kors, der var to damer mere, der skulle på besøg i lejren. Det styrtregnede. Vi var så 4 i bilen ud til Frøslevlejren. Vi kom straks ind, Inge fik lov at komme med ind, der var ikke spor i vejen. Vi skulle ind i en barak og vise vores besøgstilladelse. Den herre, der så dem og vores legitimationskort spurgte, om Inge var min datter.

Ja, der var intet i vejen for, hun måtte gå med ind til sin Far. Vi blev så tilligemed to andre damer vist over i en anden barak af en tysk soldat. Der kom vi ind i et værelse, hvor der stod to lange borde og fire bænke – ellers intet. Vi kunne se ud på en del af lejren, hvor nogle af fangerne gik og arbejdede med skovl og trillebør. Der kom en herre og en dame mere ind. Først blev den lille københavnerfrues navn råbt op, derefter den sidst ankomne herre og dame, og så blev mit navn råbt op. Først havde vi afleveret vore besøgstilladelser til en stor herre, hvem københavnerfruen kaldte No-

bel. Nå – så oprandt det med længsel – fra min side – ventede øjeblik.

Nu havde jeg haft nervøs mavepine på hele rejsen derved, ja længe før, hvad kunne der ikke ske. Afbrydelse af forbindelsen mellem stationerne o.m.m. Det er jo næsten ½ år siden, jeg sidst så dig – i 10 minutter – og der midt i rummet stod Jeppe – brun og dejlig – lige til at flyve om halsen, hvad jeg vist heller ikke kunne dy mig for. Og så skulle der tales – et kvarter – men det var, som hver eneste fornuftig tanke, var blæst ud af mit stakkels hoved – hvis der nogensinde har været nogen tanker derinde i det hele taget. Jeg kunne ikke andet end se – se på dig – hvor dejlig du var, hvor pæn i tøjet, hvor herligt det var igen at røre ved dig, ja, så fjollet er jeg – jeg fik ikke engang spurgt til din ryg eller om, hvornår det kan tænkes, du igen må få besøg. Men jeg fik det også at vide, da jeg kom hjem, at jeg var et underligt menneske. – Og hvad så, hvis du engang igen kommer hjem. – Kan du så lide slig en underlig snegl? Åh, dumme tanker – hvor i alverden kommer I fra?

Urolige hjerte, hvad fejler dig dog,
Hvi gør du dig smerte, du ej har behov
Det får være alt sammen – når
Vi blot i nåden står –
Uforsagt ihvor det går.

Det var godt at se dig, jeg ville så nødig skuffe dig, men jeg er så umulig – desværre – Godt Inge var med, hun kan Gud ske lov bruge øjne og øren. Jeg syntes, lejren og alt dernede så så trøstesløs ud, men nu – det var jo også regn og sjaap og gråvejre... En lang fedtet vej med barakker ud til siderne og indhegnet med pigtråd både på kryds og tværs – åh, hvor er det trist at tænke tilbage på. Vi var i bil ind sammen med fru P. (Palles mor), desuden kom fængselsbetjenten med i bilen, han sa', de ha'de det om muligt endnu bedre end i Horserød. Ja, det er jo naturligvis en trøst – men. – Jeppe bad mig sende l'hombrekort, han spiller med overlægen fra Ribe.

Jeg må sende dem i et brev – ligeså cigaretter. Så blev jeg så klog. Det var nu ingen skade til, man var en hel del mere fræk, men når nu ikke jeg kan være det – ja, så er det min dumhed og fejl. Røde Kors hjalp de damer til rette, der henvendte sig der. Inge og jeg var derefter hos Mortens [den gamle nabosøn, som havde hjulpet dem til rette, da de kom til Padborg], hvor vi fik dejlig middagsmad og kaffe bagefter. Mortens var ualmindelig flinke og gæstfrie og danske. Både Morten og hans kone var med os på banegården i øsende regn. Toget gik fra Padborg kl. 1, og vi var hjemme ved 6-tiden.

Søndag d. 10.

Vi var til fødselsdag hos Anna i dag. En dejlig dag. Vi fik middag kl. 12, kaffe m. bagværk og aftensmad kl. 6, sildeanretning, varm ret og koldt bord m. øl og snaps – jo, det var flot. Gregersens var der. Inge og jeg fulgtes for resten med dem i går i toget fra Brørup. Feldbergs [Mogens Feldberg – gift med Agnes's kusine] var der. Jenses og fru Lund var med os. Vi tog hjem, inden det blev mørkt. Bygevejr.

Mandag d. 11.

Vi slagtede en gris, den havde dårligt ben, vejede over 100 pund slagtet – mente slagteren – lækker lille gris. Rasmus pløjede stubbe. Vi var om aftenen hos Karls at binde guirlander til skolen. Niels viste sin gymnastiske færdighed ved at gå armgang ud ad jernbjælken – tog guirlanden med foden, Johanne rakte den op til ham. Han hang i den ene hånd, mens han hængte guirlanden op på krogen med den anden. Vi fik skolen fint pyntet. Vejret nogenlunde.

Tirsdag d. 12.

Vi fik grisen kogt hen [henkogt] o.s.v. Rasmus høstede vestsiden af hampen i Engen. Vi var i skolen at lægge sidste hånd på værket – pyntede borde m.m. Vi gik op til skolen kl. 7½, men der blev ikke budt til bords før 8½. Lærer Kjærulf læste op, derpå kaffe. Sang et par sange. Arnold bød velkommen. Musikken tog fat kl. 10. Harmonika i den ene skolestue for børnene, men de vrælede og skrålede, så man ikke engang kunne høre harmonikaen. Kl. 12 fik harmonikamanden fri deroppe og kom ned i salen til de tre andre musikere. Børnene kom så også derned. Det gik helt godt, trods megen uforkammethed fra udenforstående og megen kritiseringen. Jeg havde ringet efter Jenses. De kom alle tre sammen med fru Lund. Plesners var også til høstfest. Det holdt op kl. 2. Det var så den dag.

7 måneder siden de tog dig. Du kom altså ikke – ja, det havde jeg nu heller ikke ventet. Men det skal ikke forstås sådan, at jeg ikke venter efter dig. – Vejret godt.

Onsdag d. 13.

Om eftermiddagen: Rasmus høstede det sidste hamp, vi skokkede det først høstede. Vi tog to læs havre af det sidst høstede med hjem, Johanne og Rasmus havde kørt de tre først høstede læs hjem i formiddag. De blev sat op over vognporten. Da vi kom hjem, var hr. Læreren [det er Dircks, N.A.] her, vi spillede whist om aftenen.

Fru Lund er her stadig. Hr. Læreren blev om natten. Fint vejr.

Torsdag d. 14.

Tærskede de to læs havre fra Engen. Og vi hentede de tre sidste læs derude, det var ikke at prale af. Vi tærskede de to læs, halmen blev blæst ind i det vestre gulv. Mejeriet har lovet at aftage det i løbet af otte dage. Havren giver godt, bedre end ventet. Nu har vi så kornet hjemme. Det er dejligt.

Læge Jensen kom ind at høre til os. Jeg fik mælkeafregning. I aftes plukkede vi en del tobak ind. Der var væltet fire gode planter i den voldsomme storm fredag nat. Fru Lund i Esbjerg i dag. Jens var i Engen at se til hampen.

Niels har ligget i sengen i dag – Roskildesygge – han var sulten som en løve i aften. Arne kom fra skolen med besked, at Niels ikke skal i skole de første otte dage, da en dreng i a-klassen havde fået børnelammelse. Fint vejr – sol og blæst.

Fredag d. 15.

Vi har fået tærsket det sidste læs havre fra Engen. Rasmus var i Tjæreborg med 20 tdr.

havre til aflevering. Jeg fik 498,82 kr. derfor. Kostede kun 24,25 pr. td. – en skiden pris. Nielsen havde sagt, det var for ringe – det var noget tvemodent – men til den pris synes jeg ellers, det sagtens kan være godt nok. Det var i al fald tørt. Halmen håber vi så, mejeriet aftager. Jeg bad Nielsen om henstand med regningen – og fik den. Nu har jeg pengene til Kreditforeningen. Inge og jeg var i Engen at skokke den sidste hamp.

Johanne var ovre at hjælpe til Sillas' fødselsdag. Erna kom at spille i aften. Fru Lund i Tjæreborg, børnene og jeg var hos Jenses at hente hende. Inge og jeg fejede, skuffede og rev gården. Der var 2057 kg havre fra Engen. Nu har vi afleveret 6904 kg korn i alt = 1721,94 kr. Fint vejr – østenvind.

Lørdag d. 16.

Der var strejke i aftes i forskellige byer. Togene gik ikke. Det siges, der er flyttet 130 mand fra Frøslev til Tyskland, og en er ble-

Tobaksavl i Danmark under besættelsen tilskrives altid Fyn – men, som dagbogen viser, blev der også dyrket tobak på Torupgaard. Billedet er taget af en Esbjerg-fotograf, men hvor vides desværre ikke. Foto: Paul Bølling. EBA 40120-008

vet skudt. Det er sørgeligt. Skulle du være mellem dem? – Når vi blot i nåden står, uforsagt ihvor det går, – Ikke en spurv falder til jorden uden Vor Faders vilje. – Han selv styrke og opholde os i den sande levende tro – ikke først og fremmest dette, at hytte vort eget skind, men være villig til at betale prisen. – være et villigt redskab i hans hånd:

Vil du o Herre velsigne og bevare os,
Lade dit ansigt lyse over os,
Løfte dit åsyn på os – og give os din fred.
Amen.

Jeg drømte i nat igen om dig Jeppe, jeg drømte jeg var nede i lejren, og der var en, jeg skulle hjælpe. Jeg gik nok så frejdigt ind i sovesalen, hvor 14-16 mand lå og sov. Jeg spurgte efter Jeppe, du var der da også, men det var en, der lå på gulvet, jeg skulle hjælpe, men det var mig umuligt at finde ud af – med hvad jeg skulle hjælpe.

Når så endda det stod mig klart, når jeg er vågen, hvor jeg kan være til hjælp og nytte. – Fint vejr. Rasmus har pløjet i Lillekjær. Børnene og jeg i haven at arbejde. Anna kom herud at sove. Jenses kom også. Der er flyvning og skydning hver nat. Strejke.

Søndag d. 17.

Drømte igen om dig – underligt at ikke ens længsel kan blive mindre - - -

Karen og Ole [fra Andrup] kom cyklende herover. Ole lånte mig 300 kr.

Jenses, Anna og fru Lund er her. Vi fik frokost kl. 11 og cyklede alle til Boldesager til Johs. [Bryggeren, ejer af Baldur]. De havde det dejligt. Strejken blev delvist afblæst i dag. Togene skulle køre. Godt vejr.

Mandag d. 18.

Brev fra Jeppe. Men det var skrevet inden urolighederne, så det siger os ikke, hvor du er nu. Men jeg tror og håber, du stadig er i Frøslev. Jeg sendte renter til Kreditforeningen. Skrev til Jeppe, Lis, Birgit, Otto og Morten Raunsø. Johanne harvede i Lillekjær. Rasmus hegnede. Skydning og flyv-

ning næsten hver nat. Skrev til A. R. Hansens. Fint vejr, sol og stille.

Tirsdag d. 19.

Rasmus hegnede i form[iddag]. Og begyndte at høste hampen i Møllefennen, han sendte bud, Johanne og jeg skulle komme derned, det ville ikke ret gå. Hampen viste sig at være meget høj især i østsiden. Rasmus kunne ikke få binderen til at virke ret. Han begyndte så at hente skårene, det gik dog noget bedre, men det er ikke godt. Hanplanterne var knækket ned, så de besværliggør høstningen. Ellers synes jeg, hampen er meget fin. Vi håber på det bedste resultat, trods alt.

Jeg ringede til fru Halsteen for at høre - - - [den 19. juni blev det danske politi taget]. Jeppe er stadig i lejren Gud ske lov og tak. – Det var så svært at tænke på, men jeg ville dog ikke – eller nødig – jamre eller klage. – Alt står i Guds Faderhånd. Og det, vi synes ville være umuligt at komme igennem, kan måske være det eneste, der kan redde os, thi hvad gavner det at vinde alverdens herlighed – hvis?

Noget efter ringede Jørgen Halsteens mor, om hun og børnene måtte komme herud, hvortil jeg svarede ja. De kom cyklende.

Halsteen er »bortrejst«. Politiet afvæbnet, kamp på Amalienborg.

Frygteligt – hvad mon vi nu skal ud i?

Fru Lund er her stadig.

Onsdag d. 20.

Jørgen, hans mor og søstre er her. Fru Lund ligeså. Anna kom nu i aften igen. Generalstrejke. Ville sende pakke til Jeppe, men kunne ikke lade sig gøre. Togene går ikke. Der bliver sagt, der er sendt mange danske betjente til Tyskland. Rasmus høstede det sidste af hampen. Vi var alle nede at skokke. Fint vejr. Stille med sol.

Torsdag d. 21.

Fru Halsteen og børnene er her stadig, og fru Lund. Karen har også været her de sidste dage. Jenses kom i aften, spillede whist. Var nede at skokke den sidste hamp. Der er knækket en del ved høstningen, ellers er det meget fin hamp og meget langt.

Josef siger, det er for tidligt, vi har høstet hampen, konsulentten sa', det skulle være høstet for over otte dage siden, hvad skal man tro? Der blev meddelt over dansk radio, at der nu er ro i landet. – men til sidst sa' speakeren, at han havde en beklagelig meddelelse – nemlig at der ikke længere bliver udsendt efterlysninger i radioen, da det havde vist sig, at to efterlysninger i de sidste dage havde været meddelelser direkte til illegale kredse.

Engelsk radio meddeler om kamp på de forskellige politigårde – mange betjente er sendt til Tyskland – 1.700. Der stod i avisen, at der kunne sendes pakke – 5 kg - til dem gennem Røde Kors. Kamp på Amalienborg, mange danske betjente døde for deres Konge og deres Land. Tyskerne lover at opretholde ro og orden. Engelsk radio siger, der skal indsættes nyt politi.

Fint vejr, diset og stille.

Fredag d. 22.

Vi tærskede 11 travet byg, det gav 11 tdr., det er jo ikke overvældende, vi tærskede også lidt havre fra engen, det gav ret godt. Johanne, Inge og jeg kørte til Andrup. Vi byttede tre tdr. byg med Ole [fra Andrup] og fik sædekorn derfor. Fru Halsteen i Esbjerg, bliver der til i morgen. Børnene er stadig her. Jeg skuffede den gamle køkkenhave. Rasmus fri fra middag. Anna kom i aften igen. Fru Lund i Tjæreborg.

Engelsk radio: Den eneste centralmyndighed i Danmark nu er Danmarks Frihedsråd – kaotiske tilstande. Fint vejr, diset stille. Brev fra Jeppe – forretningsbrev – ja, det kunne ligne dig, at der er brug for gås og kalkun. - - - Gud give det bliver så vel.

Lørdag d. 23.

Det var så 32 uger – timerne sneg sig af sted, dagene gik – ugerne kædede sig sammen – måned fulgte efter måned. – Beständig står din plads tom hjemme på din gård – men bestandig er din plads lige optaget i mit hjerte – så ringe som det er. – Når andre taler og ler – eller sukker og græder, jeg kan nok følge dem til en vis grad – men inderst inde er en længsel,

som aldrig nogensinde vil komme til orde. – Aldrig – ikke engang om den lykke skulle times mig, at jeg fik lov at se dig hjemme på din gård igen – kunne jeg fortælle dig derom. – Gud give os et hjerte fro med sand frimodighed. – Vi to havde engang så meget at sige tak for – det måtte vi nødig glemme – selv nu.

Rasmus begyndte at så hveden over middag, men regnen den kom – og så var det hele ødelagt. Jørgen og hans søstre leger med Niels.

Sigurd kom også. Regn.

Søndag d. 24.

Jenses og fru Halsteen kom og blev om natten igen. Doktor Jacobsens var her. Tørt vejr.

Mandag d. 25.

Jørgens mor [fru Halsteen] tog til Esbjerg at ordne forskelligt.

Også Lis tog til Esbjerg. Fru Lund i præstegårdshaven efter frugt.

Mit tungsind er ved at være efter mig. – Det kunne også lige passe – jeg skulle falde hen i den slags grublerier, de har desværre gjort fortræd nok for dig. – Men kunne man blot hævde sig – blot en ganske lille smule – forfængelighed.

Rasmus ville så hveden i dag, men maskinen kunne ikke klare sig, det var for vådt dernede. Han såede så hveden med hånden. Nu håber vi så denne gang på et godt resultat. Det er Rasmus' fødselsdag, vi gav ham en fyldepen. I aften gav fru Lund ål, vi fik øl og snaps til, Anna var her også, det gik meget fornøjeligt. Fru Halsteen i Esbjerg, børnene her, de er så ualmindelig søde. Jeg vil især savne Jørgen. Sigurd er her også. Jeg skrev brev til Jeppe og håber, du får det til d. 29/9.

Tirsdag d. 26.

Kong Kristians fødselsdag. Flaget til top i hvert eneste dansk hjem. Børnene løber med flag i hånden. Engelsk radio kl. 6.15: England kalder Danmark – derefter spilles: Kong Kristian stod ved højen mast. Fru Halsteen kom igen efter at ha' pakket. Børnene stadig her. Anna har været i Ved-

sted, men kunne ikke få lov at besøge Grethe. Anna bliver i nat, hun er nedtrykt. Vi spillede whist. Meget stærk blæst fra vest og byger.

Onsdag d. 27.

Fru Halsteen og børnene er rejst. Rasmus kørte dem til Bramming. Der bliver stille, det var nogle søde og kære børn. Men alligevel kan vi få mere bestilt, når vi er 4 – end 14. Fru Lund er taget til Tjæreborg, Johanne, Inge og jeg gav os til at vaske en mægtig stor vask, børnenes tøj, Lis' tøj og alle lagnerne, og nu til middag tøj fra Jeppe. Johanne cyklede over efter det. Vi begyndte at vaske kl. 12. og blev ved til kl. 7½, da var vi så trætte, at det hele var nærmest ligegyldigt. En lille hilsen i pakken fra Jeppe. – Vi har det godt. – Gud ske lov for hver sådan hilsen dernede fra. – Regn.

Torsdag d. 28.

Jeg fik mit hår ordnet. Vi vaskede får. Jeg sendte pakke til Jeppe med tøj, som vi i huj og hast fik tørret. Johanne og jeg hos Jesses i aftes til ål sammen med Fru Lund, Johs', Jessens og Strøms [venner af Laura og Jens Larsen].

Ålene fik lov at svømme, skal jeg mene. Vi fik en del af tøjjet tørt.

Fru Lund tog med herhjem at sove. Stadig mange regnbyger.

Fredag d. 29.

Bryllupsdag nr. 27 må det vel blive [det er nu kun 26, for de blev gift i 1918 N.A.]. Hvordan mon du tænker i dag, ja hele din indstilling??? Du er bestandig i mine tanker – det første om morgenen – det sidste om aftenen – hvordan kunne det være andet? Og det bliver aldrig andet. Mig er det ubegribeligt, at andre gider forsøge at gøre indtryk på andres mænd og jage dem. – Ja, ja, de er sure, sa' ræven

.....

Søndag d. 29. september 1918 (langt, langt tilbage) kom en rask og frejdig ung mand gående over gårdspladsen i Allerup Præstegård, kl. var vel omkring 10 form. I det samme han er kommet op ad sten-trappen og lukker gangdøren op, farer en

hvidklædt ung pige m. brudeslør ham om halsen. Han knuger hende, men siger kun de to ord: »Min Ajse«. – De to ord som jeg endnu kan tørste efter at høre, som efter intet andet. Frokost. – Kørte til kirke i lukket vogn med heste for. Bygevej. Mon det er guld, der regner ned i brudens skød? Far viede os i Sneum Kirke og pålagde os, hvad jeg så nødig ville glemme, dette: Være hinandens gode medhjælp! Middag derhjemme i den kære gamle præstegård. Far talte så kønt til os, Clemen [Agnes's bror] ligeså. Svigerfar o.m.fl. Jeg måtte selvfølgelig tude, barn som jeg var. Men det var i alt fald af glæde og taknemmelighed mod Gud, mod Jeppe, mod Mor og Far og alle mennesker, der bare smilede til mig. Om aftenen stemte Lærer Pedersen violinen og spillede op til dans i spisestuen.

Vi kørte i ponyvogn herhjem til Torrupgård. Kan du huske – Jeppe – at du løste mit hår og børstede det for mig. Jeg glemmer det aldrig. Hvor var du god mod mig og forstående. – Og din Far – åh, hvor ville jeg gerne fare ham om halsen i dag og takke ham for al hans kærlighed, som jeg så dårligt gengældte. – Og Danne [Jeppe's søster] – hun var mageløs. – Kun jeg var et forkælet barn – desværre. Årene gik. Vi fik børnene. Hvor var de søde. Kan du huske, når Johanne skrævede over et dørtrin og råbte – Ajs ? – kan du huske hun sa': »Far råder, men det er mor der bestemmer« eller »Den hammer, den ligger i sagerskuffen«. Og Lis den gavstrik: »Mor du skulle ha' lejet dig en dreng i går, så havde du haft en til at løbe ærinder i dag«. Eller Far: »Er der også noget, der hedder misstejler«? Da du havde vist hende hundestejler i vandtrækket. Og Inge, der var så blid og stille og sød, men tillige så stejl, så vi næsten var angste derfor. Og Niels som rosinen i pølseenden. Altid påhitsom, men altid hidsig, jeg synes ikke ret, jeg magter ham. Ja, sådan gik dagene. Skønne og blide og stormfulde og truende i 25 år. Meget har jeg at angre, meget at bede Gud og mennesker om tilgivelse for. Men Gud ske lov – også meget at sige tak for, og det kunne vi dog altid sammen – bede vort Fadervor og sende vor tak op til vor Himmelske Fader.«

Onsdag d. 29. september 1943 et år tilbage i tiden

Det yndigste vejr – stille med tåge. Vi lå og talte så godt sammen. Hører pludselig sang og musik i haven. »Det er så yndigt at følges ad« m. fl. Børnene kommer alle fire ind ad døren med et dejligt Danmarkskort til os, som Lis har broderet. De spiller og synger nu fra haven: »Der er ingenting, der maner«, mens flaget går til tops mod den efterårsblå himmel. Børnene gav os også flaget. Du og jeg – vi cyklede op til Sneum Kirkegård og til Tjæreborg. Da vi kom hjem, begyndte gæsterne at komme.

Der var undtagelsestilstand over hele landet, vi skulle være inde kl. 8. Jeg fik af dig et ur, du talte så smukt til mig og sa' mig tak. – Åh du, det var den skønneste dag i mit liv. Vi havde en dejlig dag sammen med familie og venner. Og Gud lagde sin velsignelse over dagen og gav os det skønneste vejr. Alt sammen uden vor fortjeneste og værdighed. Og du sa' igen: »Min Ajs«. Du har nok intet begreb om, hvor sådan to små ord kan hjælpe over mangt og meget. Tak Jeppe. Tak og atter tak.

Et skår i glæden var det, at Lis måtte gå i seng om aftenen, fordi hun for nogle dage siden var styrtet med cyklen og fået hjernerystelse og kraniebrud.

Tilbage til 29. september 1944

Regn og rusk, alt græder. Danmark græder. – De gode græd og de onde lo. Gud give vi igen snart må kunne tage hinanden i hånden og smile, om det end bliver gennem tårer.

Lørdag d. 30.

Fru K. ringede herud, bragte en frisk hilsen fra dig – nå – så I mangler frugt – meget frugt – jeg skal i det mindste gøre hvad jeg kan, for at I får det. – Der kommer kun få ud – men mange ind. – Engelsk radio kan vi ikke længere tage for støj.

Den rolige af søerne fik 10 grise. Den havde dem alle, da Niels kom ud i stalden at se til den. Vi fik det sidste af tøjet tørt. Inge og jeg rullede. Talte med Lis i tlf. i aften, hun flytter nu ind til Vejle. Håber hun bliver glad derinde. Anna kom herud, bliver

til mandag morgen. 33 uger gik – ja, de gik trods alt vel. Bygevejr og blæst.

Oktober 1944

Søndag d. 1.

Gråvejr stille. De to ord skrev jeg i morges tidligt – lidet anende – at denne dag skulle bringe mig det skønneste skønne – min mand tilbage til hans hjem, hans gård, hans børn og hans kone. Telefonen ringede i middag, der blev sagt Aabenraa, jeg tænkte straks – mon det skulle være Jeppe, men så blev der sagt – Skærbæk – så dalede håbet – men nu blev der sagt Padborg, og så var jeg næsten vis på, at det var Jeppe. Det var så Morten Ravnsø [nabosønnen der boede i Padborg og havde hjulpet Agnes, da hun skulle besøge Jeppe i Frøslev], der havde talt med Jeppe og nu ringede for at fortælle mig, **at Jeppe var undervejs hjem med ekspressen til Lunderskov.** Det kan ikke beskrives, hvordan jeg følte det. – Sligt skal opleves. Vejret er stille med sol over landet. Hvem kunne tænke i morges, at denne dag skulle opfylde mit inderste ønske og bøn – at den skulle bringe Jeppe hjem. Allerførst må jeg ind i mit kammer og lukke min dør og takke min Himmelske Far. Så må jeg ringe – først til Lis – hun kommer hjem, dernæst til familie og venner. Jeg ringede til så mange, at Katrine på centralen sa': »Ved do et, det er søndag og det koster 2 kr. nær do ringer«?

Jo, det ved jeg, men i dag er jeg så glad, og jeg vil delagtiggøre andre i min glæde, svarede jeg. Så må der hentes blomster og pyntes op. Karl vil hente Jeppe, da vi kører derover til stationen, siger Karl: »Gud ske lov«, og det var ikke tom snak.

Vi er alle derovre at tage imod. Toget er ½ time forsinket. Der er kommet 6-7 esbjergensere, Jeppes Horserødkammerater, og mange fra Tjæreborg og en del fra Allerup til stationen, da det er rygtedes, at Jeppe kommer hjem. Endelig kom toget brusende, og der i den allersidste vogn står Jeppe. Det er næsten alt for godt til at være sandt. Jeg farer dig om halsen – hvad ellers? Niels var den, der først fik øje på Far. Nu kommer mange af de mødte med blom-

Tjæreborg Central, Østerbyvej 9. Det var herfra, Katrine på centralen advarede Agnes Jensen om ekstraudgiften på to kr. pr. opkald om søndagen. EBA. 07999-070.

ster. Det var vel nok en modtagelse. Folk i toget mente da også, det var en meget kendt skuespiller, der stod af toget i Tjæreborg. Da vi kom til Allerup, stod alle byens børn og vinkede med flag og røde og hvide bånd, og de havde bundet Dannebrogssfarvede guirlander og hængt op. Og så råbte de hurra, så det klang over mark over vang, det greb i hvert fald mig om hjertet, og jeg glemmer det sent. Det var en smuk og festlig modtagelse, Jeppe der fik. Karls kom hen at spise sammen med os. Vi fik kyllingesteg og æblegrød, dog først en snitte med snaps til og vin til kyllingen. Men det allerbedste kan ikke beskrives – det skal opleves. Det at se Jeppe på hans plads for bordenden igen – at høre din stemme og se dine øjne, føle din nærhed. Arnolds [naboer og gode venner], Fru Mortensen [som boede i forpagterboligen til præstegården] og Smedens kom til aftenkaffe. Jeppe brugte munden og fortalte, og det var ikke så underligt. Vi sang nr. 450 i højskolesangbogen »Den ti te do drew fra mæ«, og »Bladet i bogen sig ven-

der«. Sømandskonens sang »og er et også vis sand«, »Sig månen langsomt hæver« og flere. Mon jeg har oplevet skønnere dag? og nat? sov vi – nej – måske Jeppe blundede en smule, det var al den søvn vi fik, vi talte og fortalte, måske vi aldrig før har talt så godt sammen?

Mandag formiddag kom Oles kørende [fra Andrup]. Niels Pedersen Tjæreborg [ubekendt] kom lige ind om. Vi var kl. 12 til frokost hos Karls – ål og dram. Gregersens [slægtninge fra Maltbæk] kom alle 5, de blev til næste dag. Tirsdag morgen, alle mand purres ud kl. 6. Gregersens skal med 7-toget. Anna var også kommet. Lis rejste. Kristian og Else kom kørende i øsende regn, de var sjaskvåde, men humøret var strålende. Doktor Jacobsen [Esbjerg] og dyrlæge Krogh [Bramming] kom også at byde Jeppe velkommen hjem.

Onsdag, Jeppe og jeg går en tur i engen og i Kæret, det var skønt. Torsdag. Jeppe skal til Esbjerg at hilse på nogle damer. Jeg tog med til Mads Peders.

Lørdag igen til Esbjerg.

Kan du huske polio-sukkeret? Sådan ramte den store epidemi Esbjerg i 1952

Af Aja Høy-Nielsen, Esbjerg

Mange af Arkivnyts læsere vil kunne huske, hvordan de som børn blev vaccineret mod børnelammelse – ved at spise sukkerknalder dryppet med vaccine. I dag gives vaccinen som stik, men det handler stadig om at stoppe den frygtede sygdom polio. I 70-året for den store polioepidemi i Danmark ser vi tilbage på, hvordan sygdommen ramte Esbjerg. Og du kan læse om en mirakuløs idé, der reddede hundredvis af danske børns liv.

I sommeren 1952 ramte en verdensomfattende polioepidemi Danmark. Sygdommen var bestemt ikke ny – den var kendt allerede i det gamle Egypten, men denne gang ramte polioen Danmark med en hidtil uset styrke.

Blegdamshospitalet i København modtog den første poliopatient den 7. juli 1952. Få uger senere var der indlagt 380 patienter, hvorefter andre afdelinger og hospitaler blev inddraget. I alt 5.676 personer blev smittet. Af dem blev 2.450 registreret med blivende lammelser, og 262 døde af sygdommen.

Epidemien holdt sig naturligvis ikke til hovedstaden. Bare seks uger efter det første tilfælde af polio i København blev det første barn i Esbjerg den 15. august indlagt på Esbjerg Centralsygehus til observation for polio. Indlæggelserne fortsatte i de næste måneder indtil den 1. februar 1953, hvor epidemien var ovre for denne gang.

Pressen fulgte med

Ganske som covid-19-pandemien i vores tid blev polioepidemien for 70 år siden naturligvis fulgt tæt af pressen.

I Esbjerg omtaler dagbladet Vestkysten første gang polioepidemien på forsiden den

FAKTA

Hvad er børnelammelse?

Børnelammelse, også kaldte polio (poliomyelitis), er en smitsom virussygdom, der rammer hjerne og rygmærk.

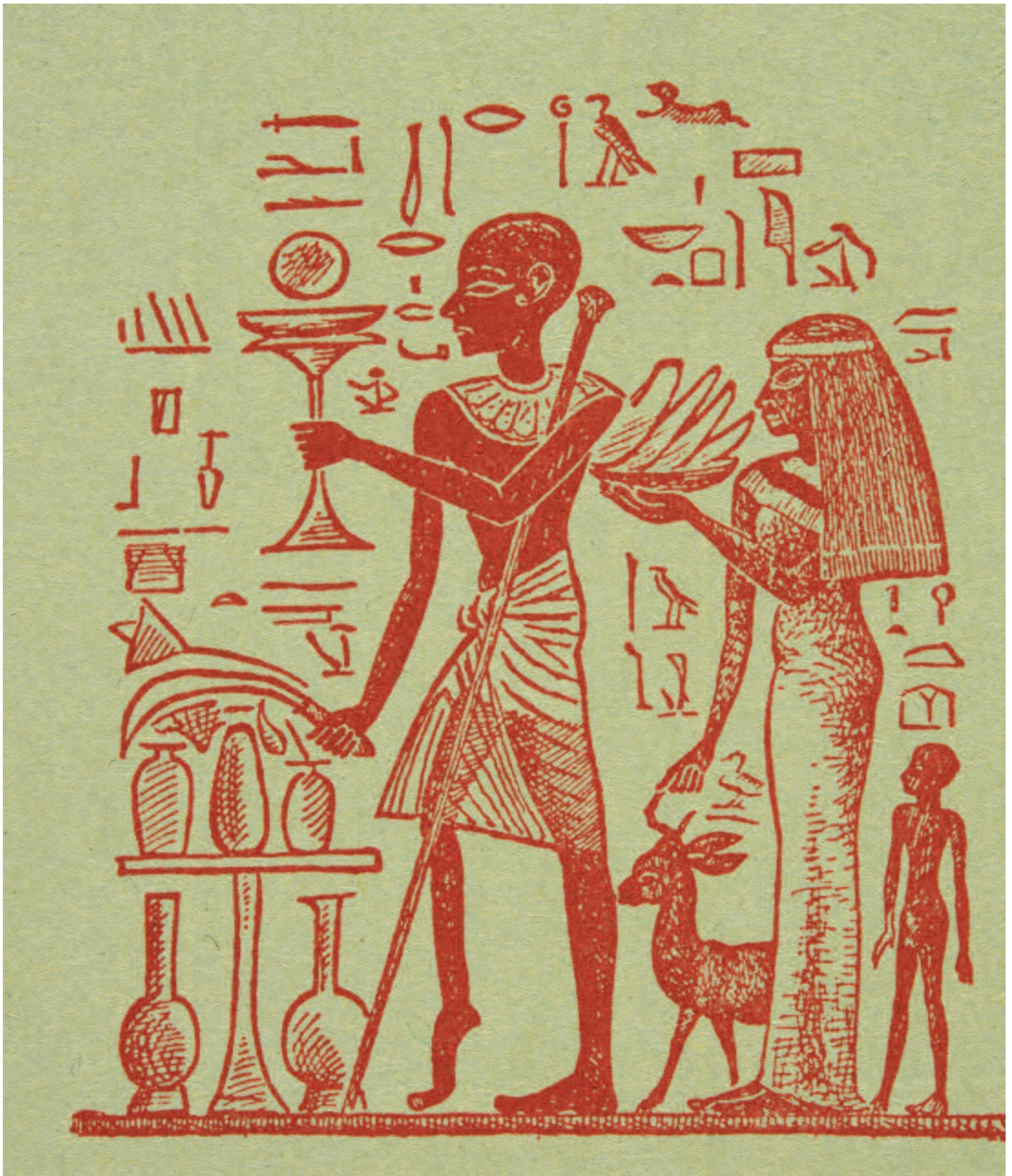
For at sikre sig at det er polio og ikke influenza, får alle patienter foretaget en rygmærkprøve (lumbalpunktur), hvor der via en kanyl suges lidt rygmærksvæske ud til mikroskopi. Infektionen er i de fleste tilfælde mild med influenzalignende symptomer som feber, opkastning, hovedpine, ryg- og nakkestivhed og ømme muskler. Børnelammelsen er frygtet for de lammelser af ben og/eller arme, som kan medføre, at de angrebne muskler svinder ind og forkortes. Hvis det sker i underbenene, medfører det ofte brug af metalskiner til støtte af benet.

Den alvorligste følge af polio er lammelse af åndedrætsmuskulaturen, der medfører døden.

19. august 1952, da en far og hans søn på Varde-egnen var blevet smittet og indlagt i Herning.

I de efterfølgende dage skrives der om forholdene på Blegdamshospitalet i København, hvor der nu er indlagt cirka 400 patienter. Der kommer dagligt 15 nye tilfælde til. Cirka en sjettedel har åndedrætslammelser, og dødeligheden er stor blandt dem. Senere i denne artikel følger et særligt afsnit om »Et af de mest betydningsfulde øjeblikke« om redningen af disse patienter, overvejende børn.

Den 16. september 1952 omtaler Vestkysten en lægekongres i London, hvor polioepidemien skal drøftes. Kongressen varer ti dage med repræsentanter fra 30 lan-

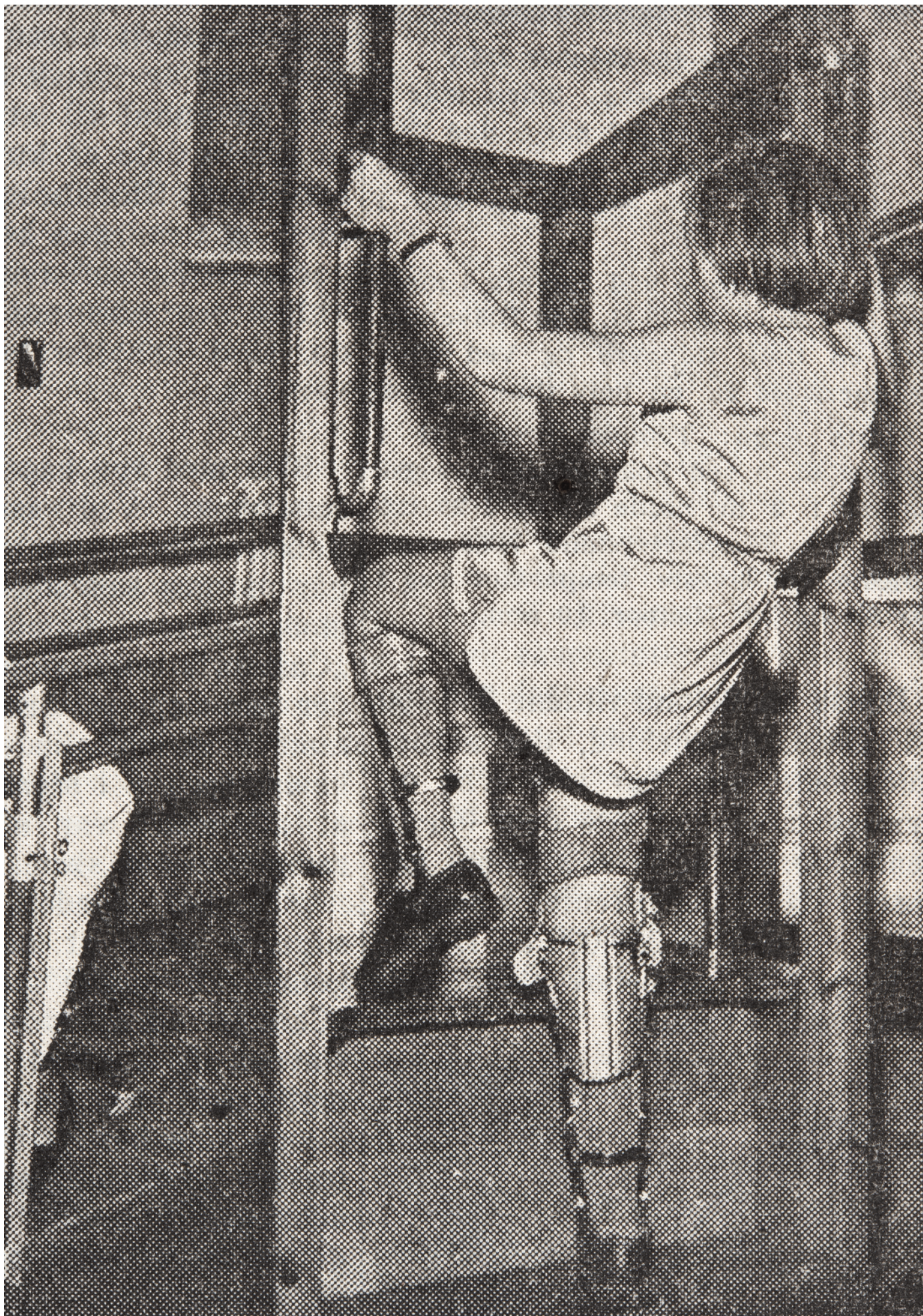

Polio hørte til blandt de store historiske sygdomme og var kendt og afbilledet så tidligt som i det 13. århundrede f.Kr. På en billedtavle fra Ramses II's grav ses præsten Ruma med følgevirkninger efter polio. Foto: Ny Carlsberg Glyptotek. EBA 108254-109

de, blandt dem overlæge Guldager fra Esbjerg.

Den 14. og den 16. oktober oplyses det, at to børn er døde af polio i Hjortkær og den 14. november en dreng i Vorbasse.

Overlæge Guldager har en artikel i dagbladet Vestkysten i samme måned. Han fortæller om epidemier i almindelighed og understreger nødvendigheden af god hygiejne.

Polioramt barn tager de første skridt - foto i dagbladet Vestkysten den 15. oktober 1952. EBA 108249-070

Ingen respirator i Esbjerg

Arkiverne viser, at Esbjerg Centralsygehus i alt modtog 54 patienter til observation for polio. Alle patienterne fik foretaget en rygmærksprøve, hvor det viste sig, at 28 ikke havde polio, men i stedet havde halsbetændelse eller influenza.

To børn – søskende på henholdsvis ét år og tre måneder – fik ikke foretaget en rygmærksprøve, da forældrene ikke ville tillade indgrebet. De var artister og boede i Nyhavnsgade i en beboelsesvogn med flere børn end de indlagte. Kredslægen blev orienteret om familien.

De resterende 24 patienter fik rent faktisk konstateret polio, og af dem havde ti ingen eller kun ganske kortvarige lammelser, som hurtigt fortog sig. To små børn døde i det første døgn på sygehuset af lammelser i åndedrætsorganerne. Sygehuset havde ingen respirator eller andet instrumentarium, der kunne hjælpe dem med vejtrækningen.

De resterende 13 børn og én voksen havde lammelser i enten armene eller benene, som krævede en særlig behandling. De blev overført til videre træning og behandling på »Folkekuranstalten ved Hald« i Hald Ege sydvest for Viborg.

Mange syge blev sendt til Viborg

»Folkekuren«, som stedet også blev kaldt, var indrettet i en barakby, der tjente som lazaretlejr under 1. Verdenskrig. Selv om Danmark var neutralt i denne krig, modtog vi syge krigsfanger fra de krigsførende nationer, og de blev blandt andet interneret ved Hald.

Da freden kom, indrettede Dansk Røde Kors i stedet i 1922 en såkaldt »Folkekuranstalt« i barakkerne. Det skulle være et kursted for patienter med medicinske lidelser, nervesygdomme samt gigtlidelser. I 1946 blev der oprettet en fysiurgisk efterbehandlingsafdeling med varme bade, fysioterapi, elektroterapi, massage og et værksted, der kunne fremstille korsetter og benskinner. Afdelingen var for polioparante patienter fra Jylland.

Poliopatienternes ophold på »Folkekuren« kunne vare fra måneder til år, og mulig-

heden for besøg af familie var beskeden på grund af den tids skrappe besøgsregler og stedets beliggenhed. Efter opholdet foretog de videre kontroller af patienterne fra Ribe Amt hos organisationen Samfundet og Hjemmet for Vanføre – det senere Sahva – i Kolding.

Politikerne holdt på pengene

Man kunne måske forvente, at polioepidemien fik stor politisk bevågenhed. Faktum er dog, at epidemien slet ikke omtales i protokollerne fra Esbjerg Kommunes sygehusudvalg i 1952. Det var dette udvalg, der dengang var politisk ansvarligt for driften af Esbjerg Centralsygehus.

Først i september 1953, efter en henvendelse fra Sundhedsstyrelsen, drøftes et behandlingssted for to poliopatienter – altså for patienter med lammelse af åndedrætsmusklerne. Der skete tilsyneladende intet, og i stedet ønskede to overlæger, Svenningsen og Guldager, at man ansatte en narkoselæge. Da det ikke var muligt at få en sådan, ønskede de i stedet to uddannede narkosesygeplejersker. De fik bevilling til én – som først tiltrådte halvandet år efter, i foråret 1955.

I mellemtiden, den 28. maj 1954, fik overlæge Guldager bevilget et studieophold på Blegdamshospitalet i København. Besøget medførte, at han straks efter hjemkomsten ansøgte om en respirator og tilhørende iltforsyningsanlæg til brug ved poliobehandling. I alt 40.000 kroner blev bevilget til formålet. Først i oktober 1957 kunne den første narkoselæge ansættes, og dermed var anæstesi, det nye lægespeciale, kommet til Esbjerg.

Fire patienter fortæller

På det tidspunkt var polioepidemien for længst klinget af, men lad os høre et par beretninger fra dem, det hele handler om: De syge. Jeg har talt med fire af dem.

► Ole var otte år, da han fik diffus hovedpine, blev meget svimmel og kastede op med nogle dages mellemrum. Han blev indlagt på enestue på Ribe Sygehus. Hans diagnose blev stillet med rygmærksprøven,

som han ikke husker, hvorimod det gjorde ondt at bøje ryggen. Da besøg var forbudt, fik han kastet blade og andet ind ad vinduet over døren. Ole udviklede ikke lammelser og har ingen mén i dag.

► Svend var kun 20 måneder gammel, da han fik polio med lammelser af begge underben. Han blev overflyttet til Folkekuranstalten ved Hald til seks måneders ophold. Behandlingen bestod blandt andet af elektroterapi, som foregik ved, at hans ben blev spændt fast, imens der blev givet elektrisk stød til musklerne i håb om at aktivere de lammede muskler. Oplevelserne står i dag tilbage som tortur.

28 måneder gammel blev Svend overflyttet til Ortopædisk Hospital i Aarhus for at få metalskiner på begge ben. Polioen har medført, at Svends ene ben er kortere end det andet, cirka 4-4½ cm. Familien ønskede ikke kirurgisk behandling, så indlæg og forhøjede skosåler blev brugt til næsten at udjævne højdeforskellen.

Svend var en meget aktiv dreng, så metalskinerne skulle jævnligt repareres og tilpasses. Det viste den lokale smed sig at være bedst til. Senere blev Svend gift, og han tog en uddannelse som maskiningeniør.

25 år senere viste det sig, at Svend døje-
de med senfølger af sin polio. Han siger selv: »Som handicappet gør jeg tingene anderledes« og slutter med: »Fra nu af til jeg dør, vil jeg sige hver morgen til mig selv, at den dag i dag skal blive den bedste dag i mit liv. Jeg har kun en chance, og den vil jeg ikke misbruge«.

► Poul fik polio som to-årig. I dag husker han kun, at hans mor masserede hans venstre ben, som blev tyndere og kortere efter lammelsen. Senere er erindringen tydelig med de mange kontroller på ambulatoriet i Kolding. For at vurdere muskellkraften i benet skulle Poul ved hvert besøg samle vattotter op med de bare tæer. Selv med forhøjet hæl og såler kunne Poul ikke undgå at kompensere for højdeforskellen, og det betyder – mange år senere – at han fik udskiftet en slidt hofte.

► Jørgen var fire år gammel, da han fik polio og var indlagt i knap fem måneder. Da jeg talte med ham mange år senere, var han optaget af at fortælle om et netop overstået ophold på Specialhospitalet for Polio- og Ulykkespatienter i Rødovre. Dette hospital tilbyder undersøgelser og rehabiliteringsophold af to-tre ugers varighed. Udenbys patienter som Jørgen får stillet en lejlighed til rådighed under opholdet.

Når Jørgen og andre fortsat har behov for behandling 70 år efter epidemien skyldes det det såkaldte »postpolio syndrom«. Det viser sig tidligst efter 15 år med ny muskelsvaghed og tab af muskelfunktion i arme og/eller ben. Træthed, synkebesvær og vejrtrækningsproblemer ses også.

Men lad os vende tilbage til 1950'erne, hvor polioepidemien rasede.

Danmark var først med vaccination

Da sygdommen ikke umiddelbart kunne behandles, var ønsket om en vaccine stort verden over. Det lykkedes den amerikanske læge Jonas Salk at udvikle en vaccine mod polio i 1953, og i løbet af få år blev den sat i masseproduktion.

Danmark gennemførte som det første land i verden en omfattende poliovaccination i 1955/1956. Alle skolebørn fra 1. til 5. klasse blev tilbudt en gratis poliovaccination, der blev givet som injektion. Senere fremkom en forbedret vaccine, der kunne indtages gennem munden på en sukkerknald.

Det sidste tilfælde af polio i Danmark blev registreret i 1976. I dag tilbydes alle børn fra tre-måneders alderen deltagelse i Sundhedsstyrelsens børnevaccinationsprogram, der indeholder forebyggelse mod ti infektionssygdomme, heriblandt polio. Og så på verdensplan er polio næsten forsvundet. I 1988 var der 350.000 tilfælde verden over. 30 år senere, i 2018, var der under 100 tilfælde, overvejende i Pakistan og Afghanistan.

Mandag den 14. marts 1966 begyndte den landsomfattende polio-vaccination for alle danskere mellem fem måneder og 40 år. På skolerne i Esbjerg blev der vaccineret hver dag fra kl. 16-20. Mange mødre benyttede førstedagen til at få deres børn vaccineret mod den frygtede sygdom. Her bliver der uddelt polio-sukker. EBA 11511-060

»Det er miraklernes tid«

Blegdamshospitalet i København modtog mellem juli og december 1952 2.700 poliopatienter, heraf 866 med lammelser af arme og ben og 316 med lammelse af åndedrætsorganerne. Gennemsnitsalderen var 11 år. De ansatte stod magtesløse over for patienterne med åndedrætslammelse, og mange af dem døde.

Hospitalet havde ganske vist en tankrespirator, kaldet en »jernlunge« – det var en rørformet beholder, som patienten lå i. Der-til kommer seks såkaldte kyradsrespiratorer. Meget enkelt forklaret var det et skjold, der blev spændt fast om brystkassen. Begge apparater fungerede ved rytmisk at

presse brystkassen sammen ved overtryk og udvide den med undertryk. Hospitalet modtog 11 »jernlunger« fra Sverige, men ingen af apparaterne var velegnede til børn.

En narkoselæge blev tilkaldt – dem var der ikke mange af dengang – og de havde ingen erfaringer med poliopatienter, men det blev narkoselæge Bjørn Ibsen, der i slutningen af august 1952 fandt en uprøvet løsning.

Sammen med hospitalets overlæge, H. C. A. Lassen, udvalgte han en døende 12-årig pige, der svedig og med blålig hudfarve gispede efter vejret.

Udstyr til manuel ballon-ventilation:

1. Reduktionsventil

2. Fugter

3. Reguleringsventil

4. Connexion

5. Gummitube

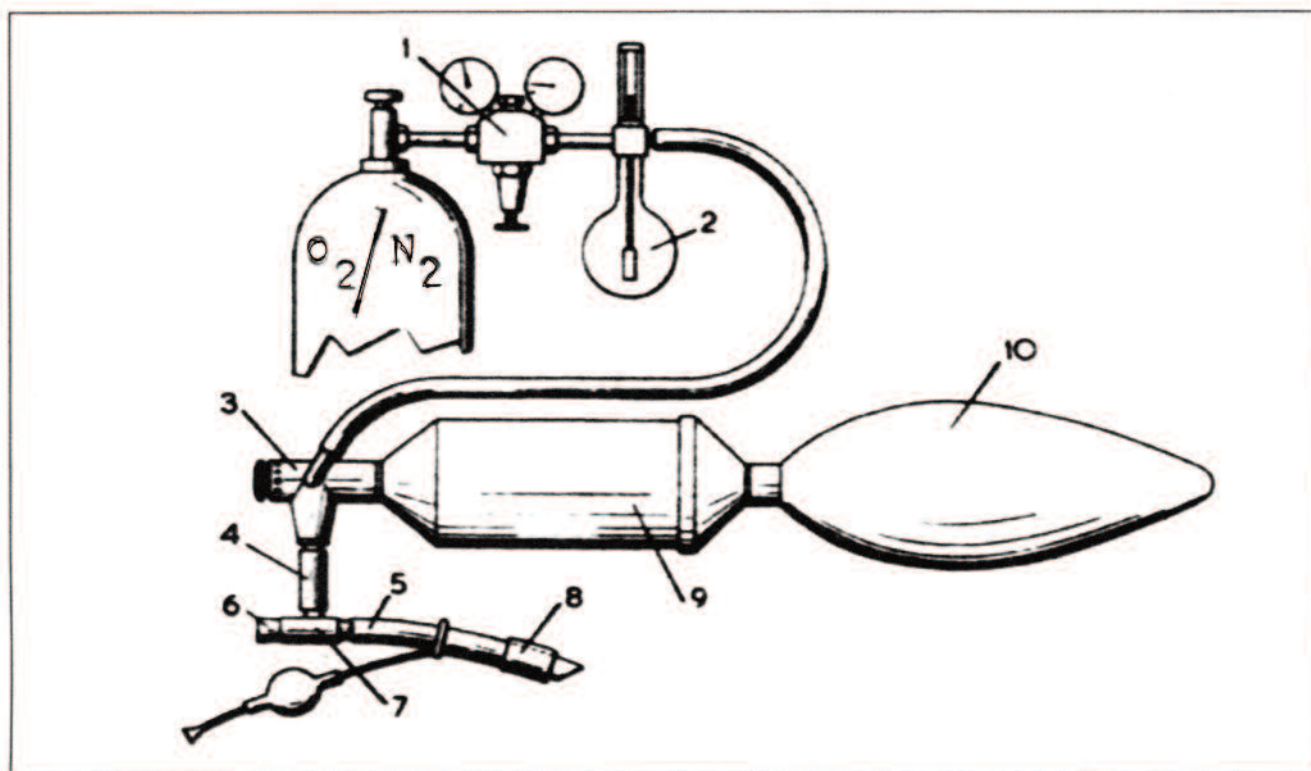
6. Gummiprop

7. Connexion

8. Cuff

9. Absorber

10. Gummiballon

Udstyr til brug ved manuel ventilation af lungerne hos patienter med vejrtrækningsproblemer. En gummiballen nr. 10 er både forbundet med iltapparat og et gummirør nr. 5, der er lagt ind i luftrøret gennem et snit på halsen – tracheotomi. EBA. 108253-109

Ibsen foretog et snit i halsen ind til luftrøret – en såkaldt tracheotomi. Herefter blev et rør ført ind i pigens luftrør, og Ibsen begyndte at ventilere hende med en håndballon. Virkningen viste sig nærmest omgående: Pigen blev tør og varm, hendes hudfarve gik fra blå og iltfattig til naturlig – og hun overlevede krisen.

Behandlingen blev omgående gjort til standardbehandling. Det krævede enormt meget personale at pleje og ventilere de mange patienter. Ekstra læger og over 100 sygeplejersker blev ansat, og henved 700 læge- og tandlægestuderende tog 12-timers vagter, hvor de med håndkraft ventilerede de mange børn med åndedrætslammelser.

Ved epidemiens begyndelse i 1952 døde 80-90% af de poliopatienter, der fik åndedrætslammelse. Ved epidemiens slutning

FAKTA

Var det virkelig æblerne, der var farlige?
Det var længe uklart, hvordan polio smittede.
Var det myg, fluer eller andet?

I befolkningen var der gennem mange år den opfattelse, at der var sammenhæng mellem epidemiernes fremkomst i sensommeren og æblehøsten. Så det drejede sig om at skrælle æblerne og fjerne blomsten for at undgå smitten.

Det viste sig dog, at den hyppigste årsag var forurenede vand med afføring samt dårlig hygiejne og manglende adgang til håndvask og dårlige toiletforhold. Smitten kunne også ske som dråbeinfektion ved host og nys.

var det med den nye behandling lykkedes at reducere dødeligheden til 20%. Så det er ikke uden grund, at en medicinhistoriker har omtalt Bjørn Ibsens indgreb som »et af de mest dramatiske og i sine konsekvenser mest betydningsfulde øjeblikke i medicins historie«.

Kilder

EBA. Æ12. Centralsygehuset, patientjournaler
EBA. Æ12. Esbjerg Kommunes sygehusudvalgs protokoller
EBA. Dagbladet Vestkysten 1952/1953

Jacobsen, Kurt og Klaus Larsen. Ve og velfærd – læger, sundhed og samfund gennem 200 år. København 2007, s. 405-408.

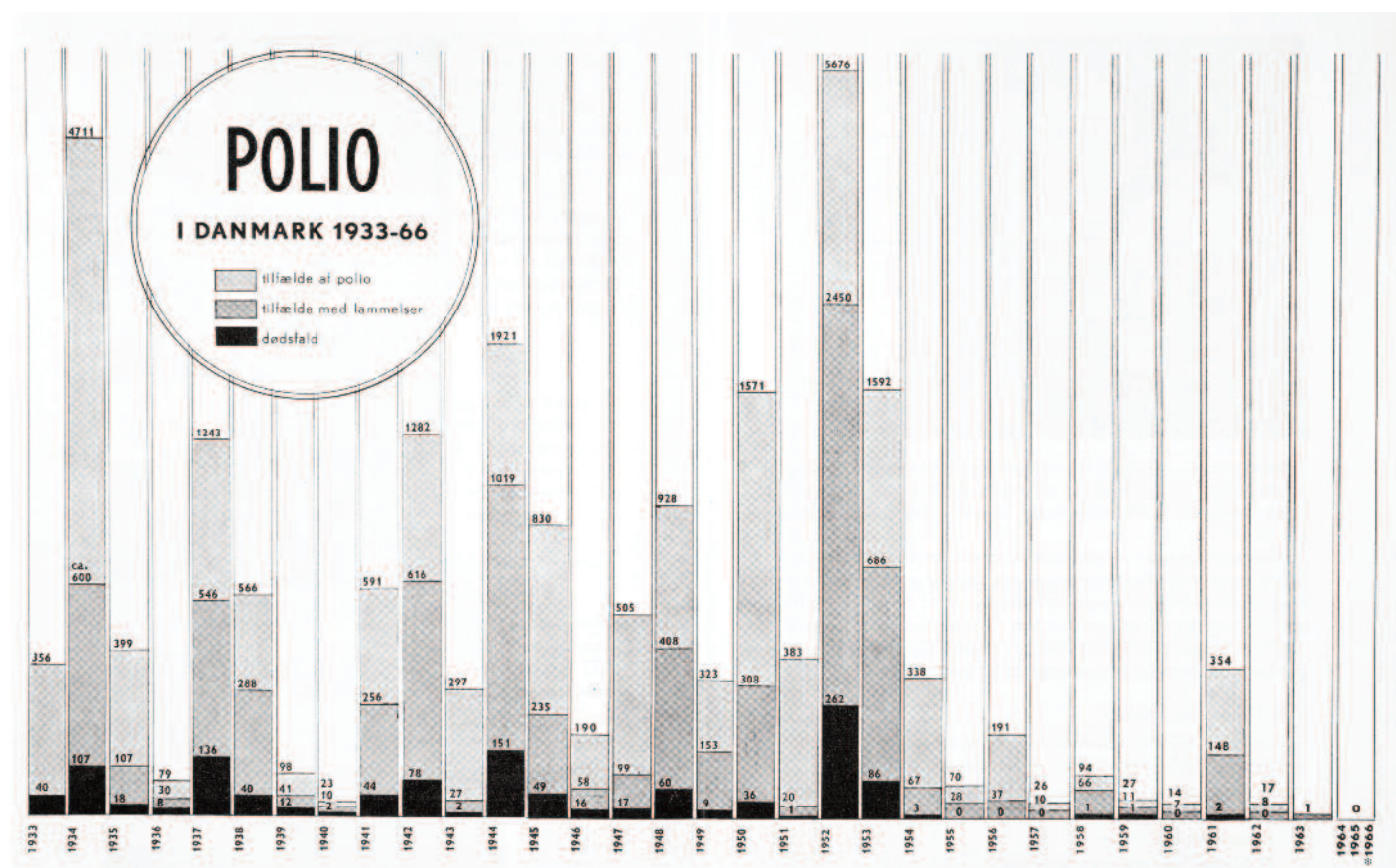
Jensen, Klaus. Bekæmpelse af infektionssygdomme – Statens Serum Institut 1902-2002. København. S. 145-157.

Wikipedia. Polio

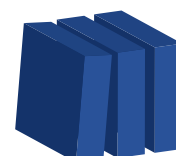
Wikipedia. Folkekuranstalten ved Hald 1922-1961

En særlig tak til:

Ole Kromann Hansen, Aarhus
Svend Hvid Nielsen, Svenstrup J.
Poul Larsen, Esbjerg
Jørgen Damgaard, Fredericia
Hanne Meyer, Esbjerg
Kristian Pahuus, Vejle

Statistik over polio i Danmark 1933-1966 viser med tydelighed, at polioen vendte tilbage år efter år med små eller store epidemier. Efter igangsætningen af vaccinationer fra 1955 faldt antallet af smittede med polio. EBA. 108256-109

120 kyllingemødre om dagen. Tidlig industri i Sædding

Af Poul Vind Teilmann, Aabenraa

I 1930'erne var der udbredt krise og stor arbejdsløshed i Danmark. Derfor var der en stor stigning inden for hønseavl og ægproduktion, som var en sund og billig ernæring, og som ikke krævede særlig meget plads, og som forholdsvis let kunne fungere i mange mindre husholdninger¹⁾. Det var ikke længere nok at lade hønemor udruge og passe sine kyllinger. Produktionen blev mere effektiv. Det er nok forklaringen på, at der var en stigende efterspørgsel efter kyllingemødre.

En kyllingemoder er en ca. 50 cm høj pyramide i galvaniseret stål, som med en kraftig varmelampe giver varme til kyllinger i hønsehuse og – trods navnet – smågrise i stalde. De kunne i 1930'erne opvarmes med kul, briketter eller petroleum for at spare på den dyre el.

Elbæk Jensen stod bag

I 1936 byggede fabrikant Elbæk Jensen Esbjerg Kyllingemoderfabrik på Fyrvej i Sædding. En stor, toetages bygning på 1.058 m², beliggende på en stor grund på i alt 3.223 m², der strakte sig fra Fyrvej helt hen til Jerrigsvej. Bygningen blev opført på det, der dengang var en åben mark med meget få huse i nærheden, nogenlunde midt mellem Tarphagevej og Strandvej ved siden af det nuværende lægehus.

Arbejdet på fabrikken bestod især i at skære og bukke stålplader. Herefter blev de samlet og galvaniseret i store kar, dvs. de blev nedsænket i flydende meget varm zink, der sikrer en lang holdbarhed. Inden de var færdige, skulle kyllingemødrene også forsynes med en rist i bunden, så de små dyr ikke kom for tæt på den varme lampe. Så snart kyllingerne kom ud af æggene, skulle de over i den kunstige moder.

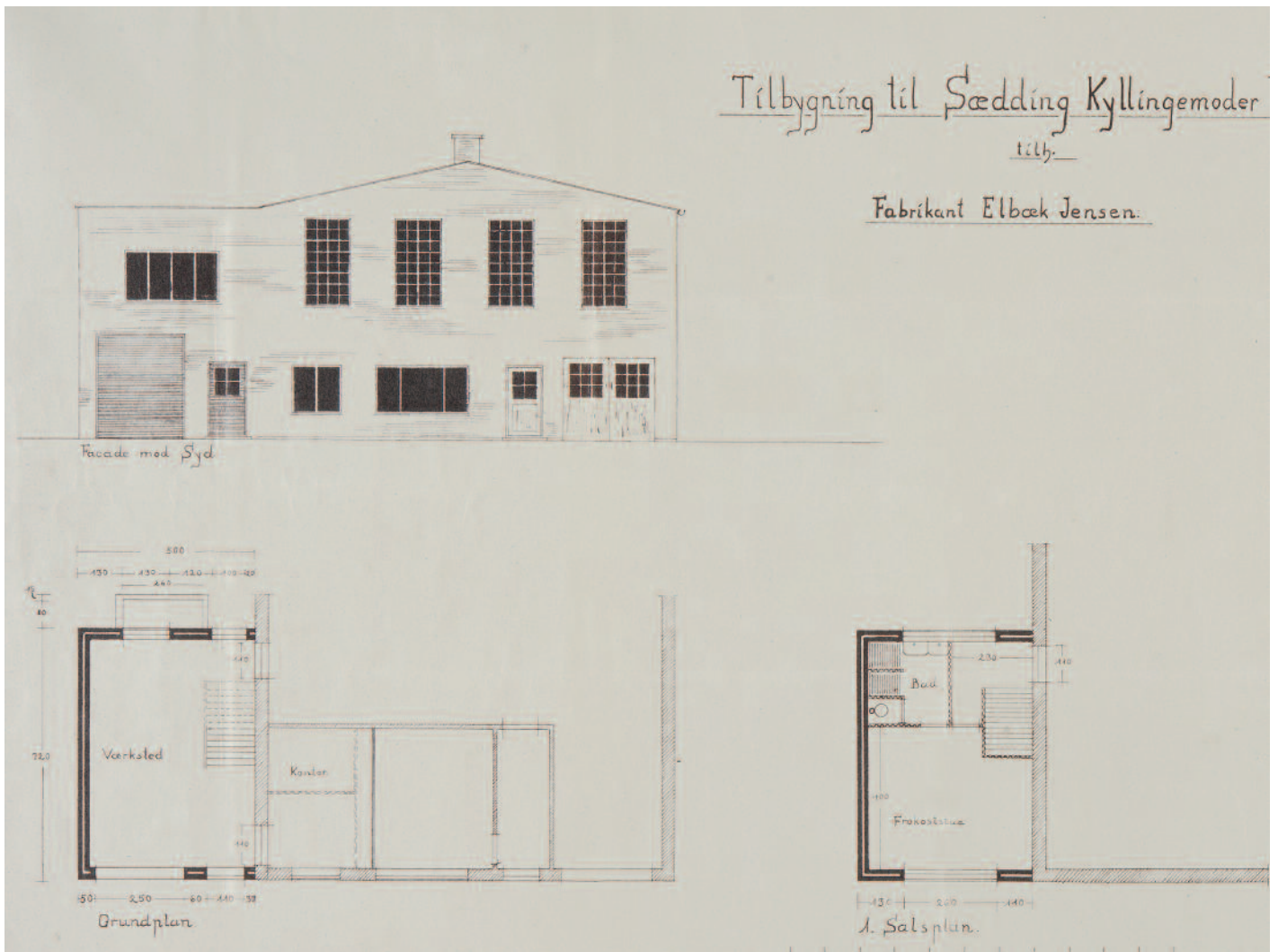

En såkaldt kyllingemoder fra ca. 1935 – en tidlig og stor udgave. EBA 36744-052

Her skulle de gå i fem-seks uger, indtil de kunne klare sig selv og tåle vejret.

Fra begyndelsen sidst i 1930'erne var der gang i produktionen. Således fortæller Elbæk Jensen til dagbladet Sydvestjylland d. 22. marts 1939, at der var ansat 44 mand på fabrikken, som måtte arbejde i døgn drift for at imødekomme den store efterspørgsel. Der blev produceret 120 kyllingemødre om dagen. De kunne herefter leveres over hele landet gennem forskellige firmaer, ikke mindst FDB. Iflg. annoncerne var prisen mellem 30 og 60 kr. pr stk.

Fabrikken må have været det første eksempel på egentlig industri i Sædding. Arbejderne har formentlig været overvejende smede og maskinarbejdere, som sandsynligvis har boet i Sædding og omegn. I mange år var den daglige leder smed Hans Christensen, der var havnet i Sædding, efter han som ung, dansksindet sønderjyde havde overlevet 1. Verdenskrig som tysk soldat. Det var lykkedes ham at undgå fronten og de værste strabadser i skyttegravene, fordi han som smed havde nok at gøre bag fronten med at sko heste og an-

Tegning til tilbygning til Esbjerg Kyllingemoderfabrik fra oktober 1948. EBA 110297-109

Kyllingefabrikkens bygninger lå på grunden indtil 1976, men prydede ikke ligefrem Fyrvej 20. Billedet er fra oktober 1974 og er taget af Stadsarkitektens Kontor. EBA 110287-079

det smedearbejde. Hans Christensen kone, Anna, har formentlig været den første kvindelige svejser i Sædding, idet hun punkt-svejsede de riste, der sad i bunden af de enkelte kyllingemødre.

Hvordan fabrikken udviklede sig under og efter 2. Verdenskrig er uklart, men produktionen gik kraftigt tilbage, og i 1950'erne og 1960'erne var der kun en håndfuld ansatte. Elbæk tog i mange år ikke del i selve produktionen. Han har formentlig taget sig af det administrative arbejde og

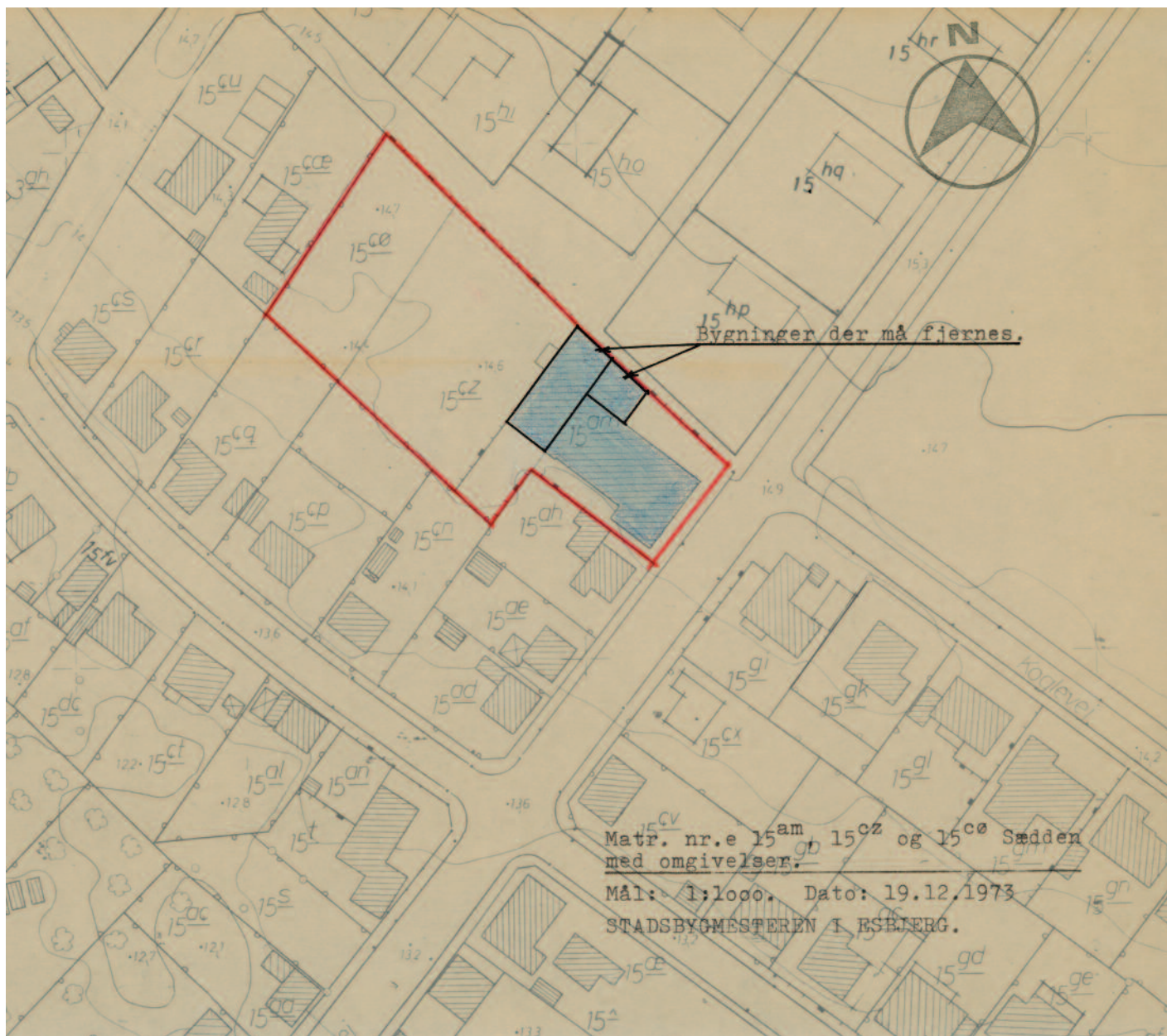
nøjedes med at ankomme til fabrikken i et stort dollargrin.

Mod aftrapning

Efter Elbæk Jensens død i 1961 blev fabrikken drevet videre af hans enke, men inden længe blev produktionen helt stoppet og bygningerne i en årrække udlejet til fabrikant Nørskov Laursen i Esbjerg, der tilsyneladende kun brugte den ganske lidt. Foruden fabriksbygningen var der et større område bag fabrikken hen imod Jerrigs-

Det er efterhånden mange år siden, Esbjerg Kyllingemoderfabrik lukkede, men produktet lever stadig og dukker lejlighedsvis op på genbrugsmarkeder som en praktisk, men måske ikke energivenlig varmelampeløsning. Foto 2022. EBA 110301-070

Nedrivningsplan for Esbjerg Kyllingemoderfabrik i Sædding, december 1973. 110294-109.tif

vej, et område der lignede en losseplads med masser af gamle efterladenskaber fra fabrikken.

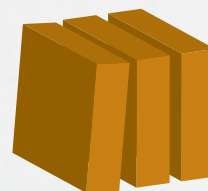
Da fabrikken lukkede i 1960'erne og endelig blev revet ned i 1970'erne, var omgivelserne totalt ændrede: Nu var det et pænt villakvarter, hvor parcelhusene skød op som paddehatte, og jorden omkring blev udstykket til byggegrunde. De tomme fabriksbygninger blev snart en belastning for omgivelserne: Naboerne klagede til kommunen over kraftige lugtgener fra galvaniseringen, og det store grundstykke bag fabrikken lå stort set ubenyttet hen og var en farlig legeplads, som bestemt ikke pynkede i de nye kvarter. Det lignede en los-

seplads med masser af efterladenskaber fra fabrikken, ligesom selve bygningerne ikke blev vedligeholdt.

Der skulle alligevel gå flere år, inden det i 1976 endelig lykkedes at få området ryddet og de grimme bygninger revet ned, hvorefter flere parcelhuse skød op på stedet. I dag kan ingen se, hvad der tidligere har ligget der.

Der foreligger ikke noget om, hvorvidt der var forurening i jorden, eller hvordan man skaffede sig af med galvaniseringsvæsken m.m.²⁾ Det var jo i miljølovgivningens absolutte barndom.

Esbjerg Kyllingemoderfabrik, Fyrvej 20, i Sædding under nedrivning i slutningen af januar 1977. EBA 110284-070

Noter

1) Ægeksperten til Tyskland var i 1940 af et nærmest ubegribeligt omfang. 968 millioner æg blev eksporteret til Tyskland.

I begyndelsen af besættelsen blev der afsendt masser af fjerkræ til det nazistiske Tyskland. 152 togvogne med 322.055 levende høns blev afsendt til Tyskland i perioden fra 5. november 1940 til 5. april 1941.

Omfanget af eksporten faldt dog i de senere år af besættelsen, bl.a. på grund af fodermangel.
<https://www.sa.dk/da/moed-danmarks-historie/historier-fra-arkivet/millioner-aeg-nazismens-tyskland/>

2) <https://www.weblager.dk/rest/buildingproject/download/26381938#pagemode=thumbs&view=FitNaboklager>.